

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU  
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 855/I

**V. ULUSLARARASI TÜRK DİL  
KURULTAYI  
2004**

**I. CİLT**

**Ankara, 2004**

## BELİRTİSİZ İSİM TAMLAMASI MI, SIFAT TAMLAMASI MI ?

Eyüp AKMAN\*

Son zamanlarda belirtisiz isim tamlamalarının bir çeşit sıfat tamlaması olabileceği görüşü, bazı makalelerde ve bilimsel toplantılarda dile getirilmiştir. Biz de bu gün, bu meseleyi tekrar gündeme getirmek ve tartışmaya açmak amacıyla bir bildiri hazırladık. Bildirimizde bu konuyla ilgili yapılan araştırmalardan ve bazı görüşlerden bahsettikten sonra, kesin bir yargıya varmadan kendi kanaatimizi bildireceğiz.

Takisız tamlamaların sıfat tamlaması olduğu veya olmadığı üzerine şimdiye kadar bu konuyla ilgilenen her düzeyde insanlar tarafından fikirler ileri sürülmüştür.<sup>1</sup> Biz burada daha ziyade *belirtisiz isim tamlaması* olarak adlandırılan kelime grubu üzerinde duracağız.

Bazı dilbilgisi kitaplarında belirtisiz isim tamlamalarının aslında sıfat tamlaması olduğu savımızı destekleyen ifadeler bulabilmekteyiz. Tahsin Banguoğlu "Nesneyi ferde mal etme anlamını getiren belirli ad takımı birleşik kelime oluşturmaya elverişli değildir. Belirtisiz ad takımında iki kavram arasında dar anlamda mal olma söz konusu olmayıp belirten pek çeşitli ilişkilerle cins belirtici, ya da vasıflayıcı olabilir. Mülkiyetten tutunuz da benzerlik nispetine varıncaya kadar. Bunlardan kimisinde belirtenin sıfat olarak kullanıldığı düşünülebilir."<sup>2</sup> diyerek belirtisiz isim tamlamalarının tamlayan kısmının belirtici/vasıflayıcı olduğunu ve bunun da sıfat olarak düşünülebileceğini söylemektedir. Banguoğlu sözlerini şöyle sürdürerek belirtisiz ad takımının sıfat takımına denk bir anlam aldığını açıkça ifade eder: "Belirsiz ad takımı kalıbındaki birleşiklerden bir çoğu daha ziyade sıfat olarak kullanılır. Belirsiz ad takımlarında belirten, vasıflayıcı bir anlatım taşıdığından çoğu zaman addan sıfatların yerini tutar ve takım bir sıfat takımına denk bir anlam alır."<sup>3</sup>

Kelimelerin vasıflık durumuna Von Gabain de değinmektedir. Ona göre +lıg eki almış bir isim, yine isim olarak görev yapabilir; fakat daha çok sıfat olur: ögrünç "sevinç",

\* Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Türk Dili Öğretmeni

<sup>1</sup> Takisız tamlamaların sıfat tamlaması olduğunu söyleyen araştırmacıların bazıları: Vecihe Kılıçoğlu (Hatipoğlu), "Dilimizin Bir Meselesi", Türk Dili, c.III, sayı: 36, 1954, s.715-716; Hamza Zülfiyar, "Takisız Ad Tamlaması Sorunu", Türk Dili, sayı: 523, Temmuz 1995, s.785-789; Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Haydar Edisün, Zeynep Korkmaz hazırladıkları gramer kitaplarında ve Leyla Karahan "Türkçe'de Söz Dizimi" isimli eserinde bu konuya değinmişlerdir. Takisız tamlamaları sıfat tamlaması olarak kabul etmeyenler arasında Tahir Nejat Gencan, Jean Deny, Kononov ve Mayzel'i sayabiliriz.

<sup>2</sup> Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ankara 1990, s.299

<sup>3</sup> Tahsin Banguoğlu, a.g.e s.301

öğrünüçlüğ “sevinçlilik, sevinç”. Mana bakımından +lığ ile akraba +ın, +nın ilgi hali eki almış bir isim soylu, artık isim olamaz, artık sadece bir vasıflık olur. <sup>4</sup> Gabam burada, belirtili isim tamlamalarının ilgi eki almış tamlayan kısmının aslında sıfat olduğunu söylemektedir. Bizim esas konumuz belirtisiz isim tamlaması olduğu için burada fazla durmayacağız.

Gabam belirtisiz isim tamlamalarının da bir vasıflık olduğunu: “Eksiz isimler, sıfatlar, sayılar ve zamirlerle soru kelimeleri sık sık vasıflık olurlar.”<sup>5</sup> Sözleriyle dile getirir ve Eski Türkçe’den bunlarla ilgili aşağıdaki örnekleri verir:

Türk bodun (Türk milleti), üç oğrı (üç harami), sünüg batım+ı kar (süngü batımı kar) gibi. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi belirtisiz isim tamlamalarının eksiz olan tamlayan kısmı aslında bir çeşit sıfat/vasıflıktır. Eski Türkçe’de yukarıdaki örneklere ilaveten başka örneklere de rastlamaktayız. Ötügen yış, Tabgaç bodun, Uygurca “Bir nom bitig”(Bir din kitabı) gibi.

Musa Duman, Molino’nun İtalyanca Türkçe Sözlüğünden (Roma 1641) naklen, şehir adları kısmında Atina şehir (Atene), Galata şehir (Galata) örneklerinin yanında, diğer isimler kısmında, nar meyve, Salı gün, engerek ilan, asker alay, boğda (buğday) dane örneklerini vermektedir. <sup>6</sup>Bu örnekler de bizim ve Gabam’in görüşünü destekler mahiyettedir.

“İsim ile sıfatı birbirinden ayırmaktan vazgeçmeliyiz”<sup>7</sup> diyen K. Grönbech’in bu fikrine karşı çıkan Lars Johanson, Güney Sibirya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar isimli makalesinin sonunda isimlerin ve sıfatların ayrı şeyler olduğunu söyledikten sonra, “Sıfat işlevi gören adların varlığını nadiren, sadece özdeşlik eşlemelerinin niteleyicileri olarak ortaya çıktıklarını görürüz.”<sup>8</sup> diyerek belirtisiz isim tamlamalarında belirtenin de sıfat işlevi görebileceğini vurgulamıştır.

Muharrem Ergin belirtisiz isim tamlamalarının tamlayan kısmı hakkında söylediği şu sözlerinde, tamlayan kelimenin, tamlananın sıfatı olduğunu kabul etmektedir: “Eksiz tamlayan ise belirsizdir, umumidir, fakat guruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlananın daimi destekleyicisi, ayrılmaz yardımcıısı, adeta onun manasını tamamlayan sıfatı durumundadır.”<sup>9</sup>

<sup>4</sup> A.Von Gabam; Eski Türkçenin Grameri, Ankara 1988, Çev. Mehmet Akalın, s.102

<sup>5</sup> A.Von Gabam;a.g.e. s.113

<sup>6</sup> Musa Duman: Tamlama Sınıflaması ve “Takısız Tamlama” Sorunu Üzerine, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 12-13 Nisan 2001, Kayseri, s.3

<sup>7</sup> K.Grönbech: Türkçenin Yapısı, Ankara 2000, Çev. Mehmet Akalın, s.25

<sup>8</sup> Lars Johanson: “ Güney Sibirya Türkçesinde Adlar ve Sıfatlar”, Bilig, Bahar/2004 sayı 29, s.23

<sup>9</sup> Muharrem Ergin: Türk Dil Bilgisi, İstanbul 1993, s.361

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında “Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelere sıfat denir. Nitelenmiş varlığın niteliklerini bulabilmek için o varlığın isminden önce **nasıl** sorusunu getirip sorarız; alacağımız yanıt, bize o ismi niteleyen sıfatı gösterir. Belirtilmiş varlığın niteliklerini bulabilmek için o varlığın isminden önce **hangi** ya da **ne kadar, kaç** sorularından uygun olanını getirip sorarız; alacağımız karşılık bize o ismi belirtici sıfatı gösterir.”<sup>10</sup> denilmektedir. Demek ki bir kelimenin sıfat olabilmesi için kendisinden sonra gelen kelimeyi ya nitelemesi ya da belirtmesi gerekmektedir. “nasıl” sorusuna alacağımız cevap niteleme sıfatını, “hangi, ne kadar, kaç” sorularına alacağımız cevap da belirtme sıfatını göstermektedir.

Kırmızı kalem/ tükenmez kalem yapılarını ele alalım. Bunlara “nasıl kalem” sorusunu sorduğumuz zaman alacağımız cevap sıfat olacaktır. Masanın üzerinde çok çeşitli kalem türleri var. Annesi çocuğuna kalemi getirmesini söylüyor. Çocuk da “hangi kalemi getireyim?” diye annesine soruyor. Annesi de kırmızı olanını veya tükenmez olanını, hangisini istiyorsa onu getiriyor. Şimdi bu “hangi” sorusunu başka yapılarda ele alalım. Bir arkadaş diğerine soruyor “ Hangi mahallede oturuyorsun?” diye. O da cevap veriyor: “Kurtuluş mahallesinde oturuyorum” Burada “hangi” sorusunun fonksiyonları arasında bir fark var mıdır? Bizce yoktur. Çünkü bu soru iki yapıda da bir isme soruluyor ve alacağımız cevap o ismin bir türünü/çeşidini gösteriyor. Aşağıdaki örnekte de durum farklı değildir:

okul çanta+sı (okul için çanta, okul+luk çanta) kuruluşunda /okul/ genel ismi (İ2), /çanta/ genel ismini (İ2) tür olarak nitelediğinden artık bir çeşit işaretsiz / Ø/(+nyn) ekiyle yapılmış **niteleme sıfatı (S2)** sayılmalıdır.<sup>11</sup>

Zaten belirtisiz isim tamlamalarının temel özelliği tamlanan ismi tür olarak nitelemesidir. Belirtisiz ad tamlamaları, birleşik kelime kurmaya çok elverişli olan bir kelime grubudur. Çünkü belirtili ad tamlamalarında tamlayana eklenen ilgi durumu eki, tamlananı belirli bir kişi ya da nesneye dar bir aitlik ilişkisi bağladığı halde, belirtisiz ad tamlamalarında ilişki doğrudan doğruya belirsiz genel bir nesneye, **bir tür adına** yöneliktir.<sup>12</sup> Belirli ad takımında katılan ad katkı alan nesneyi belli bir varlığa mal ettiği halde belirsiz ad takımında bir cinsten bir türe mal eder. Başka bir deyimle meydana gelen kelime öbeği bir cinsten bir türün adı olur.<sup>13</sup>

Çobanın köpeği/çoban köpeği

Keserin sapı/keser sapı

<sup>10</sup> Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1985, s.132

<sup>11</sup> Efrasiyap Gemalmaz, “Türkçede Tamlanan Eki Üzerine” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 8, Erzurum 1997, s.2

<sup>12</sup> Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi), a.g.e s.139

<sup>13</sup> Tahsin Banguoğlu, a.g.e s.334

Doğan Aksan'ın yönetip yayına hazırladığı Neşe Atabay ve arkadaşlarının TDK yayınlarından çıkan "Sözcük Türleri" isimli kitabında da "belirtisiz tamlamaların çoğu tür gösterir."<sup>14</sup> denilmekte ve aşağıdaki örnekler verilmektedir.

Türk Bayrağı, okul çantası, yolcu treni, kadın eldiveni

Buraya kadar söylediklerimizi özetledikten sonra aynı konunun başka bir boyutuna geçmek istiyorum. Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan, tamlananının türünü, çeşidini gösterdiği ve tamlananı tür yönünden nitelediği için artık niteleme sıfatı gibi düşünülmelidir. Leyla Karahan da "Kuramsal Dilbilime Giriş" isimli eserden naklen de "İyelik ya da tamlayan durumunun en tipik işlevi, iç merkezli bir yapıda bir ad ya da ad öbeğini nitelemektir; bu, sıfatın da en büyük işlevidir."<sup>15</sup> diyerek herhangi bir tamlama işleviyle sıfatın işlevinin aynı olduğunu söylemektedir.

Belirtisiz isim tamlamaları aslında "eksiltili" bir yapıdadır. Bu yapılar gerçekte sıfat tamlamasıdır. Bunları sıfat yapan da sonlarına eklenen sıfat ekleridir. Şöyle ki:

Türk milleti tamlamasının açılımı aslında "Türk adındaki millet"tir. Buradaki "ki" eki tamlayanı sıfat yapmaktadır. 9 Aralık 2000 tarihinde Türkoloji Grubu üyelerinin internet üzerinden isim tamlamaları üzerine yaptıkları bir tartışmada, Şükrü Haluk Akalın; *Türk milleti* tamlaması ile *Türk tarihi* tamlamalarının derin yapılarının farklı olduğunu söylemektedir. Akalın'a göre birincisinin derin yapısı "*Türk adındaki millet*", ikinci tamlamanın derin yapısı ise "*Türk milletinin tarihi*"dir. Arzu Eczanesi yapısı da "*Arzu adındaki eczane*" şeklinde olmalıdır. Şükrü Haluk Akalın, belirtisiz isim tamlaması başlığı altında bu iki ayrı yapının iki ayrı başlık altında ele alınması gerektiği görüşündedir.

Şükrü Akalın, bu durumun Türk Cumhuriyetlerinde daha açık olduğunu söylüyor. Bakü'de bir üniversitenin adı "Nasreddin Tusi Adındaki Pedagoji Üniversitesi" dir. Yine Türkmenistan'daki bir üniversite adı da "Mahdum Kulu Adındaki Turkmen Devlet Üniversitesi"dir. Bizde ise bu tür adlar "Sütçü İmam Üniversitesi", "Süleyman Demirel Üniversitesi" şeklindedir. Sütçü İmam'ın Üniversitesi ile "Sütçü İmam'ın Adının Verildiği Üniversite" aynı tamlama kalıbında ifade ediliyor.<sup>16</sup> Şükrü Haluk Akalın burada çok önemli bir konuya temas etmiştir. Özellikle üniversite ve diğer yer isimlerimizin çoğu "eksiltili" bir yapıdadır. Yukarıda görüldüğü gibi, bunların açılımı yapıldığı zaman tamlayan ögenin mutlaka sıfat yapan bir ekle kurulu olduğu görülecektir. Muhsine Börekçi IV. Dil Kurultayında bu konuya değinmiştir.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> Neşe Atabay, v.d, Sözcük Türleri, Ankara 1983, s.55

<sup>15</sup> Leyla Karahan, "Yükleme ve İlgi Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler",3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı (1996) Bildirileri, Ankara 1999, s.608

<sup>16</sup> <http://turkoloji.cu.edu.tr/kisisel/akalin/tamlama.htm>

<sup>17</sup> Muhsine Börekçi, Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 26 Eylül - 1 Ekim 2000, s. 8

Türk tarihi/ Türk milletinin yaptığı tarih

Atatürk Üniversitesi/ Atatürk adındaki üniversite veya/ Atatürk adının verildiği üniversite

İslâm dini/ İslâm adındaki din

Ova tarlaları /ovada bulunan tarlalar

Yaz tatili/ yazın yapılan tatil

Görüldüğü gibi bu tür eksilteli yapılar aslında sıfat yapan ekler (ki, sal, sel,<sup>18</sup> partisip ekleri vb.) vasıtasıyla kurulmuş bir sıfat tamlamalarıdır.

Bazı belirtisiz tamlamalar da yine sıfat yapan ekler getirilerek kolayca sıfat tamlaması haline gelebilmektedir:

Okul çantası

Okul+luk çanta

Okul+sal çanta

Kış elbisesi/ kış+lık elbise

Din kültürü/ din+î kültür/ din+sel kültür

Kültür özerkliği/kültür+el özerklik/ kültür+sel özerklik

Çocuk işi/çocuk+ça iş

Köy kadını/köy+lü kadın

Görüldüğü gibi burada, anlam bakımından, kış elbisesi ile kışlık elbise arasında hiçbir fark yoktur. Bu konuda Efrasiyap Gemalmaz şöyle demektedir: “Alışılmış ifadesiyle belirtisiz isim tamlamaları niteleme,belirtili isim tamlamaları ise – adlandırmadan da anlaşılacağı gibi-belirtme grubu oluşturur. Yani, tamlayan öge durumundaki isim, belirtisiz isim tamlamalarında bir **niteleme sıfatı** (S2), belirtili isim tamlamalarında ise **belirtme sıfatı** (S1) görevi yüklenmiştir. <sup>19</sup>Türkçede de dış etkenlerle, niteleyen ismi özel ek, edat ve kuruluşlarla sıfatlaştırıp, sıfat tamlaması olduğu açıkça görülen yapılar oluşturmak mümkündür.

Örn. Yeni veya alıntı eklerle: para durum+u, para+sal durum, mal+î durum; eksiltileme yoluyla: demir (+den yapılmış olan) kapı; dev (gibi iri olan)adam; gül (gibi

<sup>18</sup> Ahmet Temir +sal/+sel eki hakkında şunları söyler. “Bugün sal/sel şeklinde kullandığımız sıfat ekinin asıl söyleniş sıl/sil idi. Açıkladığımız misalin kumsal değil, kumsıl şeklinde okunması gerekirken, Osmanlıca eserlerdeki yazılışa göre ikinci hecesi sal diye okunmuş ve bu şekilde tutunarak yayılmıştır. Yani sal/sel eki gelişigüzel ortaya atılmış uydurma bir hece değil, fakat –ı sesinin –a şekline sokulması ile az çok değişikliğe uğramış bir ektir.”(Bkz. Ahmet Temir, “Türkiye Türkçesinde sal/sel Sıfat Eki Nereden Geliyor?”Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1992, Ankara 1996, s. 7)

<sup>19</sup> Efrasiyap Gemalmaz, “Türkçe’de İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 4, Erzurum 1996, s. 165

çekici olan) hatır: gül (gibi pembe renkte olan) yüz; toz (haline getirilmiş olan) şeker<sup>20</sup>  
Fakat, bir şeyin diğer şey için olması , belirtisiz isim tamlamalarında, tamlayıcı, genel olarak **amaca yönelik** bir niteleyen durumuna koyarak, diğer, **oluş bildiren** niteleme sıfatlarından ayırır.<sup>21</sup>

### SONUÇ:

- 1) Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayan öge bir niteleyen konumunda olduğu için,
- 2) Tamlayan öge tamladığı ismin bir türünü/ çeşidini belirttiği için,
- 3) Belirtisiz isim tamlamalarının –özellikle özel isim ve yer bildirenlerin-eksiltili yapılar oldukları ve bunların gerçekte bir sıfat ekiyle yapılmış kuruluşlar oldukları için, belirtisiz isim tamlamalarının artık bir çeşit sıfat tamlaması olarak düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

---

<sup>20</sup> Efrasiyap Gemalmaz, “Türkçe’de İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, s.166

<sup>21</sup> Efrasiyap Gemalmaz, “Türkçe’de İsim Tamlamalarının Derin Yapısı”, s.167